

УДК 781.2:378.07

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-2-10>

Анетта ОМЕЛЬЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-6463-8714

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та методики навчання мистецьких дисциплін
Бердянського державного педагогічного університету
(Запоріжжя, Україна) *omelchenkoanetta@gmail.com*

Лариса ОРОНОВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-2701-1290

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) *ldd260898@tpnu.edu.ua*

Олег КОЛУБАЄВ,

orcid.org/0000-0002-0627-7794

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри методики музичного виховання та диригування
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *oleg.kolibayev@rpu.edu.ua*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ЗВО

Стаття присвячена визначенню інноваційних підходів до вивчення музичної педагогіки та підготовки професійних педагогів-музикантів. Актуальність дослідження полягає в необхідності вдосконалення музичної освіти в закладах вищої освіти, що неможливо без модернізації освітнього процесу.

Мета статті – розробити рекомендації, спрямовані на подолання проблем у сфері музичної освіти, які перешкоджають реалізації інновацій у підготовці конкурентоспроможних музичних педагогів. Для досягнення поставленої мети вирішено низку завдань: визначено особливості сучасної педагогічної діяльності; проаналізовано зарубіжний досвід застосування нових підходів у вивченні музичної педагогіки; визначено проблеми, які ускладнюють цей процес у вітчизняних закладах вищої освіти та запропоновані шляхи їх вирішення.

В процесі дослідження були використані загальнонаукові методи. За допомогою методу критичного аналізу визначено особливості вивчення музичної педагогіки і підготовки педагогів-музикантів в Україні та за кордоном. Метод синтезу інформації допоміг визначити проблеми, які перешкоджають інноваційній педагогічній діяльності. Розробка рекомендацій щодо усунення цих проблем проводилася за допомогою методів індукції та дедуції.

За результатами дослідження визначено, що основною метою інноваційної діяльності є підвищення якості освіти. На сьогоднішній день впровадження інновацій у вивчення музичної педагогіки ускладнюється проблемами в музичній освіті: відсутністю у студентів базової виконавчої підготовки, скороченням індивідуальних занять, низьким рівнем фінансування закладів вищої освіти, недоступністю музичної освіти, скороченням кількості музичних закладів освіти. Для вирішення цих проблем необхідно здійснити низку заходів: модернізувати музичну освіту з урахуванням досвіду зарубіжних країн, удосконалити законодавчу базу, здійснювати індивідуальний підхід до підготовки майбутніх педагогів, внести зміни в навчальні програми музичних закладів вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів музичними закладами вищої освіти для підготовки майбутніх педагогів.

Ключові слова: музична педагогіка, педагог-музикант, інноваційна педагогічна діяльність, педагогічні інновації.

Anetta OMELCHENKO,
 orcid.org/0000-0001-6463-8714

*PhD in Pedagogy,
 Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Teaching Artistic Disciplines
 Berdyansk State Pedagogical University
 (Zaporizhzhia, Ukraine) omelchenkoanetta@gmail.com*

Larysa OROVSKA,
 orcid.org/0000-0002-2701-1290

*PhD in Pedagogy,
 Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art
 Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
 (Ternopil, Ukraine) ldd260898@tnpu.edu.ua*

Oleg KOLUBAYEV,
 orcid.org/0000-0002-0627-7794

*PhD in Arts,
 Associate Professor at the Department of Music Education and Conducting Methods
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) oleg.kolubayev@pnu.edu.ua*

CURRENT APPROACHES IN THE STUDY OF MUSIC PEDAGOGY IN CALL

The article is devoted to identifying innovative approaches to the study of music pedagogy and training of professional music educators. The relevance of the study lies in the need to improve music education in higher education institutions, which is impossible without the modernization of the educational process.

The aim of the article is to develop recommendations aimed at overcoming problems in the sphere of music education, hindering the implementation of innovations in the training of competitive music teachers. In order to achieve the set aim a number of problems were solved: the features of modern pedagogical activity were defined, the foreign experience of new approaches in the study of music pedagogy was analyzed, the problems which complicate this process in the domestic institutions of higher education were identified and the ways of their solution were proposed.

During the study were used general scientific methods. By means of the method of critical analysis the peculiarities of the study of music pedagogy and training of music teachers in Ukraine and abroad were determined. The method of synthesis of information helped to identify problems that hinder innovative pedagogical activity. Development of recommendations for the elimination of these problems was carried out with the help of methods of induction and deduction.

According to the results of the study it was found that the main purpose of innovative activity is to improve the quality of education. To date, the introduction of innovation in the study of music pedagogy is exacerbated by problems in music education: lack of basic executive training for students, the reduction of individual lessons, low levels of funding of higher education institutions, inaccessibility of music education, the reduction in the number of music education institutions. To solve these problems it is necessary to implement a number of measures: to modernize music education, taking into account the experience of foreign countries, to improve the legislative framework, to implement an individual approach to the training of future teachers, to make changes in the curricula of higher education institutions of music.

The practical value of the study consists in the possibility of using the results of music education institutions for the training of future teachers.

Key words: *music pedagogy, music educator, innovative pedagogical activity, pedagogical innovations*

Постановка проблеми. Музична освіта – це фундамент культури кожної країни. Для підвищення рівня музичної освіти необхідно акцентувати увагу на підготовці викладацьких кадрів для загальноосвітніх, музичних шкіл, коледжів, університетів та академій. Аналіз проблем та перспектив розвитку музичної педагогічної освіти в Україні свідчить про негативні тенденції в цьому напрямі. Підготовка майбутніх педагогів-музикантів в закладах вищої освіти не задовольняє потреби учасників навчального процесу – студентів та викладачів. Мета, зміст, структура та орга-

нізація музичної педагогічної освіти не відповідає сьогоденню. Студенти не сприймають музичну педагогіку, як навчальну дисципліну, як засіб професійного становлення й розвитку та не вважають її значимою. Підготовка майбутнього педагога потребує переосмислення та зміни підходів, що зумовлено протиріччями та невирішеними завданнями, які стоять перед нею. Одним з них є протиріччя, які виникають між суспільними цінностями та інтересами і цінностями та інтересами музичного педагога. Його особистість та творча індивідуальність не поставлена в основу процесу

підготовки. Разом з тим, існує безліч теоретичних наробок, спрямованих на реформування вищої педагогічної освіти. Їх аналіз дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день накопичено достатньо нових ідей для кардинальної перебудови підготовки майбутнього педагога-музиканта та її педагогічної складової.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Музична педагогіка розглядається в роботах багатьох науковців: Олексюк О. М. (2006), Кушка Я. С. (2007), Сластьонін В. А. (1997), Дворецький С. І. (2009), Сідлецька Т. І. (2012) та ін. Однак недостатньо дослідженим на сьогоднішній день залишається питання застосування сучасних підходів у вивченні музичної педагогіки в закладах вищої освіти України.

Мета статті – розробити рекомендації, спрямовані на подолання проблем у сфері музичної освіти, які перешкоджають реалізації інновацій у підготовці конкурентоспроможних музичних педагогів.

Виклад основного матеріалу. Основним об'єктом вивчення музичної педагогіки є процес музичної освіти і виховання особистості майбутнього педагога музичного закладу освіти чи музиканта за допомогою засобів мистецтва (Олексюк, 2006: 188). Такий підхід до формування спеціалістів із музики має свої відмінності від загального педагогічного підходу. Метою музичної педагогіки є надання знань, умінь та навичок студентам музичних та музично-педагогічних закладів освіти, необхідних для плідної творчої праці та викладання уроків музики в загальноосвітніх школах, дитячих музичних школах, студіях, коледжах, університетах, консерваторіях, академіях та інших закладах вищої освіти (ЗВО) (Кушка, 2007: 216).

Сучасні підходи у педагогіці досить часто сприймаються як інноваційні підходи, які вирізняються кардинально новим баченням поточного стану, проблем музичної педагогіки та напрямів її удосконалення.

Сучасна освітня діяльність сприяє підготовці педагога-музиканта та відкриває нові можливості для розвитку його творчості. Вона виявляється у відмові від навчальних штампів, реалізації нових ідей, використанні в освітній практиці інноваційних методик та технологій.

На сьогоднішній день не існує чіткого визначення складових та інструментів сучасної музичної педагогіки. Натомість добре дослідженими є інноваційні підходи в педагогічній науці. На думку Подимової Л. та Сластьоніна В., під інноваційною педагогічною діяльністю потрібно розуміти процес, під час якого створюються та освоюються педагогічні інновації (Сластьонін та ін.,

1997: 224). В педагогічній літературі можна зустріти таке словосполучення, як «інноваційна спрямованість педагогічної діяльності», яке означає створення та використання педагогічних нововведень в навчанні та вихованні майбутніх педагогів, а також створення інноваційного освітнього середовища в закладі вищої освіти. Існують й інші визначення поняття «інноваційна педагогічна діяльність». Зокрема, Дворецький С. вважає, що під ним необхідно розуміти діяльність, яка передбачає пошук, вивчення, розповсюдження, розробку та застосування педагогічних інновацій, а також використання результатів науково-дослідних розробок у навчальному процесі з метою створення інноваційного освітнього середовища та підвищення інноваційної активності студентів (Дворецький, 2009: 308). До основних рис інноваційної педагогічної діяльності дослідник відносить осмислення практичного педагогічного досвіду, ціннісно-мотиваційне ставлення до професійної діяльності, високий рівень творчості та креативності.

На думку Лазарева В. та Мартиросяна Б., інноваційна діяльність – це цілеспрямоване використання інновацій, основною метою якого є підвищення якості освіти. До основних суб'єктів інноваційної діяльності дослідники відносять педагогічний колектив або групу педагогів, які впроваджують інновації в освітній процес. Впроваджені нововведення змінюють педагогічну систему закладу вищої освіти, що є основним змістом інноваційної діяльності (Лазарев та ін., 2003: 17-25).

На основі досліджень можна дійти висновку, що сучасні підходи у вивченні музичної педагогіки в закладах вищої освіти відповідають наступним критеріям:

- безперервність музичної освіти. Постійне поглиблення знань та удосконалення навичок, послідовність музичного навчання та виховання;
- поєднання музичного навчання, виховання та розвитку;
- формування цілісної та всебічно розвиненої особистості;
- доступність. Музична освіта та музичне виховання доступне кожній людині, незалежно від статі, національності та віросповідання;
- гуманізм. В пріоритеті – загальнолюдські духовні цінності;
- свобода вибору. Право вибору форми організації, методів та засобів музичного навчання та виховання;
- науковість. Музична освіта та виховання базується на науково-дослідних досягненнях музично-теоретичної думки та практичної діяльності;

- креативність. Створення умов для розвитку музичної творчості.

Для того, щоб сформувати вітчизняні підходи до музичного педагогічного процесу, доцільно дослідити зарубіжний досвід в цій області. За кордоном професійна підготовка майбутніх педагогів-музикантів здійснюється в таких закладах музичної освіти, як консерваторії, музичні коледжі, академії та університети. В середньому їх підготовка триває від чотирьох до п'яти років. В навчальний план включені музичні та педагогічні дисципліни. Підготовка педагогів-музикантів проводиться в двох напрямках: вчитель музики класу А, тобто педагог загального типу, який працює у загальноосвітніх навчальних закладах, та вчитель музики класу В, який викладає спеціальні, інструментальні чи вокальні дисципліни (А web site, 2007: 85).

Музична освіта в європейських закладах освіти характеризується різноманітністю та інноваційністю підходів до підготовки музичних педагогів та музикантів. Надзвичайно багата музична спадщина, яку має Європа, позначається на музичній освіті європейських країн (Vugt, 2013: 264). Загальною рисою європейської системи музичної освіти в країнах Євросоюзу є формування та розвиток у студентів музичних навичок, знань та умінь, необхідних для творчої реалізації у професійній діяльності. В зв'язку з цим у пріоритеті музичних ЗВО – інструментальна підготовка майбутніх музичних викладачів. Розглянемо особливості вивчення музичної педагогіки в Польщі, Латвії, Німеччині, Швеції та Ісландії.

1. *Польща*. Практичну спрямованість музичної освіти мають польські ЗВО, які готують педагогів-музикантів. При вивченні музичної педагогіки значна увага приділяється виконавським умінням та навичкам майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва.

2. *Латвія*. Музична підготовка у ЗВО Латвії здійснюється відповідно до сучасних тенденцій розвитку музичного мистецтва. Студенти можуть обрати професію педагога або кар'єру музиканта, що позначається на навчальних програмах, які залежно від вибраного напрямку мають свою специфіку. Майбутні педагоги отримують необхідні професійно-музичні навички в залежності від обраної спеціалізації. Разом з тим, у навчальних програмах відводиться достатня кількість годин на педагогічну практику, музично-теоретичні та загальноосвітні предмети.

3. *Німеччина*. В ЗВО Німеччини загальний підхід до музично-педагогічної освіти неоднозначний. Підготовка викладачів музики, орієнтована

на певний тип школи, яка існувала донедавна, скасована. На сьогоднішній день в Німеччині музика інтегрована у систему освіти, тому питання підготовки відповідних кадрів є досить актуальним. Тільки 20% усіх музичних занять у початковій школі проводиться кваліфікованими вчителями, які вміють не тільки розповідати дітям про видатних композиторів, музикантів та музичні твори, а й можуть виконати музичний шедевр (Lehmann-Wermster, 2015: 219-240). Саме тому програма підготовки майбутніх педагогів-музикантів включає теорію музики, історію музики, музичну педагогіку та виконавську майстерність (Брайнин та ін., 2007: 11-16).

4. *Швеція*. У Скандинавських країнах немає єдиного плану підготовки музикантів-педагогів. В Швеції виконавським музичним дисциплінам приділяється недостатньо уваги. Більше часу надається на вивчення предметів психолого-педагогічного циклу.

5. *Ісландія*. На відміну від Швеції, в Ісландії кілька годин на тиждень відводиться на інструментальну підготовку студентів та вивчення музично-теоретичних дисциплін (Рыжкова-Дудонова, 2022: 147-150).

Аналіз досвіду зарубіжних країн дозволяє зробити висновок, що майже всі системи професійної підготовки педагогів-музикантів у країнах Європи спрямовані на різнобічне навчання студентів. Освітні програми включають предмети виконавчого, музично-теоретичного, музично-історичного, психолого-педагогічного та дидактичного циклу. Підвищена увага приділяється оволодінню навичками виконавчої діяльності, яка разом з педагогічною діяльністю допомагає викладачу музики вирішувати різні музично-виховні та музично-освітні завдання. Акцент в підготовці майбутніх фахівців робиться на розвитку їх творчості та креативності. Для цього реалізується індивідуальний підхід до кожного студента, який в процесі підготовки дає можливість врахувати його особливості, потреби та побажання.

В Україні, як і в інших країнах Європи, сформована освітня вертикаль музичних закладів освіти, які забезпечують послідовне здобуття музичної освіти та формування особистості професійного митця. Музичну освіту можна отримати в музичних школах, музичних коледжах, музичних інтернатах, музичних університетах та академіях. Музична освіта може бути аматорською та професійною (рис. 1).

В останні роки спостерігається стійка тенденція зниження професійного рівня педагогів-музикантів, що зумовлено низкою проблем у сфері музичної освіти, до яких можна віднести:

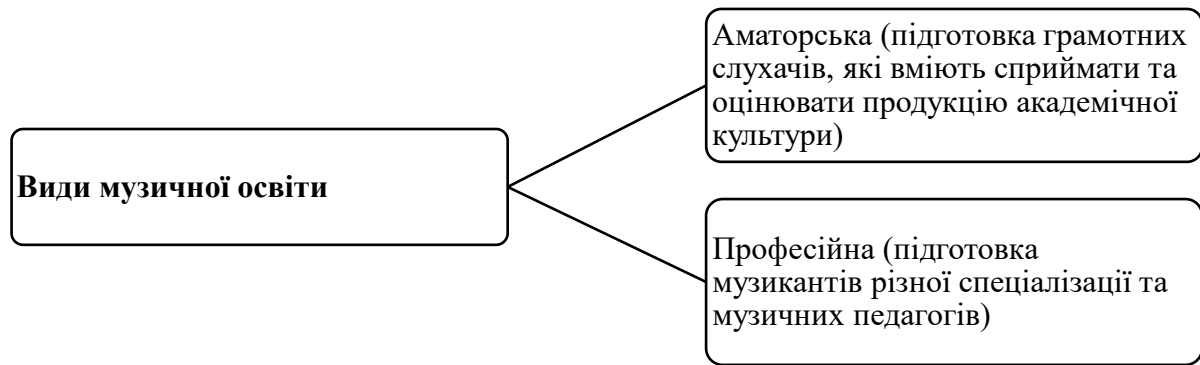

Рис. 1. Види музичної освіти (Сідлецька, 2012: 462-467)

Примітка: систематизовано авторами

- низький рівень фінансування та матеріального забезпечення закладів вищої освіти, в яких здійснюється підготовка майбутніх музичних педагогів;
- недоступність музичної освіти;
- скорочення кількості музичних закладів освіти;
- відсутність у студентів-музикантів необхідної базової виконавчої підготовки, що викликає великі труднощі у виконанні програмних вимог щодо дисциплін виконавського циклу;
- суттєве скорочення індивідуальних занять, відведених на виконавчу підготовку. В ЗВО використовуються різні форми навчання: групова, індивідуальна та навчання в міні-групах. Групове навчання за єдиною програмою, яке є найбільш поширеним в українських музичних закладах вищої освіти, є не завжди ефективним, тому що студенти мають різні здібності та неоднакове ставлення до навчального процесу. Таке навчання не сприяє їх особистісному саморозвитку, творчій самореалізації та професійному розвитку.

Вищезазначені проблеми пов'язані зі складною соціально-економічною, політичною та культурною ситуацією в Україні. Вони призводять до зниження професійного рівня музичних педагогів, що негативно позначається на духовному розвитку сучасних слухачів. Все частіше вони віддають перевагу розважальній та танцювальній музиці, яка не потребує розумової активності. Крім того, ці проблеми перешкоджають реалізації інновацій у вивченні музичної педагогіки.

З огляду на це, основним завданням музичних закладів вищої освіти є підготовка кваліфікованих фахівців, які можуть передати свої знання майбутнім музикантам та слухачам. Для виконання цього завдання необхідно здійснити низку заходів, до яких можна віднести:

- модернізацію музичної освіти з урахуванням конкурентоздатного вітчизняного та зарубіжного досвіду;

- вдосконалення законодавчої бази з урахуванням специфіки мистецької освіти. Зокрема, Закон України «Про вищу освіту» повинен враховувати особливості функціонування мистецьких ЗВО. Також необхідно внести зміни в Порядок присвоєння вчених звань професора та доцента, враховуючи особливості роботи мистецьких закладів вищої освіти. Неврегульованим залишається питання врегулювання чисельності студентів денної форми навчання на одну штатну посаду педагогічного працівника в мистецьких ЗВО III-IV рівня акредитації (Богуцький, 2007: 679);
- індивідуальний підхід до підготовки майбутніх музичних педагогів. Досвід зарубіжних країн підтверджує ефективність індивідуальних форм навчання, які спрямовані на розвиток окремої особистості, її творчості та креативності з урахуванням індивідуальних особливостей;
- зміни в програмах підготовки майбутніх музичних педагогів. Програми підготовки повинні включати не лише теорію, історію музики та музичну педагогіку, а й виконавчу майстерність.

Висновки. Музична педагогіка, як дисципліна, що передбачає передачу музикознавчих знань, вивчення та розробку ефективних шляхів, способів, форм організації і методів музичного навчання, відіграє важливу роль у формуванні й розвитку практичних навичок та умінь майбутніх педагогів. Однак сьогодні вивчення музичної педагогіки в закладах вищої освіти України потребує інноваційних підходів, які вже давно застосовуються закладами освіти зарубіжних країн. Однак інноваційна педагогічна діяльність у вітчизняних музичних коледжах, університетах та академіях ускладнюється проблемами в музичній освіті, зумовленими складною соціально-економічною, політичною та культурною ситуацією в нашій державі. До цих проблем можна віднести: відсутність у студентів базової виконавчої підготовки, скорочення індивідуальних

занять, недостатне фінансування закладів вищої освіти, недоступністю музичної освіти, скороченням кількості музичних закладів освіти. Для того, щоб вирішити ці проблеми, необхідно модернізувати музичну освіту з урахуванням досвіду зарубіжних країн, удосконалити законодавчу базу, здійсню-

вати індивідуальний підхід до підготовки майбутніх педагогів, внести зміни в навчальні програми.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів музичними закладами вищої освіти для підготовки майбутніх педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олексюк О. М. Музична педагогіка: навч. посіб. Київ: КНУКіМ, 2006. 188 с.
2. Кушка Я. С. Методика музичного виховання дітей. Вінниця, 2007. 216 с.
3. Слостенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: Инновационная деятельность. Москва: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. 224 с.
4. Дворецкий С. И. Инновационно-ориентированная подготовка инженерных, научных и научно-педагогических кадров: монография. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. 308 с.
5. Лазарев В. С., Мартиросян Б. П. Нормативный подход к оценке инновационной деятельности школы. *Педагогика*. 2003. № 3. С. 17-25.
6. A web site analysis of music teacher education in Europe. Lund University: Malmö Academy of Music, 2007. 85 p.
7. Vugt de A. European perspectives on music education. Germany: Helbling Verlag, 2013. 264 p.
8. Lehmann-Wermster A. Teaching Music in Germany. The Preparation of Music Teachers: A Global Perspective. Porto Alegre: ANPPOM, 2015. P. 219–240.
9. Брайнин В., Нойманн Р. Музыкально-педагогическое образование в Германии и Болонский процесс. *Музыка в школе*. 2007. № 3. С. 11–16.
10. Рыжкова-Дудонова Т. Зарубежный опыт подготовки педагогов-музыкантов: проблемы и перспективы. *Современное педагогическое образование*. 2022. С. 147-150.
11. Сідлецька Т. І. Музична освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи. *Філософія культурномистецької освіти: сучасні методології та практики*. 2012. С. 462-467.
12. Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М. Українська культура в європейському контексті. Київ: Знання, 2007. 679 с.

REFERENCES

1. Oleksyuk O. M. Muzychna pedahohika: navch. Posib [Music pedagogy: teaching. manual]. Kyiv: KNUKiM, 2006. 188 p. [in Ukrainian].
2. Kushka Y. S. Metodyka muzychnoho vykhovannya ditey [Methodology of musical education of children]. Vinnytsya, 2007. 216 p. [in Ukrainian].
3. Slastenin V. A., Podymova L. S. Pedagogika: Innovatsionnaya deyatel'nost' [Pedagogy: Innovative activity]. Moscow: ICHP «Izdatel'stvo Magistr», 1997. 224 p. [in Russian].
4. Dvoret'skiĭ S. I. Innovatsionno-oriyentirovannaya podgotovka inzhenernykh, nauchnykh i nauchno-pedagogicheskikh kadrov: monografiya [Innovation-oriented training of engineering, scientific and scientific-pedagogical personnel: monograph]. Tambov: Izd-vo Tamb. gos. tekhn. un-ta, 2009. 308 p. [in Russian].
5. Lazarev V. S., Martirosyan B. P. Normativnyĭ podkhod k otsenke innovatsionnoy deyatel'nosti shkoly [Normative approach to assessing the innovative activities of the school]. *Pedagogika*, 2003, № 3, pp. 17-25. [in Russian].
6. A web site analysis of music teacher education in Europe. Lund University: Malmö Academy of Music, 2007. 85 p.
7. Vugt de A. European perspectives on music education. Germany: Helbling Verlag, 2013. 264 p.
8. Lehmann-Wermster A. Teaching Music in Germany. The Preparation of Music Teachers: A Global Perspective. Porto Alegre: ANPPOM, 2015. pp. 219–240.
9. Braynin V., Noymann R. Muzykal'no-pedagogicheskoye obrazovaniye v Germanii i Bolonskiy protsess [Musical and pedagogical education in Germany and the Bologna process]. *Muzyka v shkole*, 2007, № 3, pp. 11–16 [in Russian].
10. Ryzhkova-Dudonova T. Zarubezhnyy opyt podgotovki pedagogov-muzykantov: problemy i perspektivy [Foreign experience in training music teachers: problems and prospects]. *Sovremennoye pedagogicheskoye obrazovaniye*, 2022, pp. 147-150 [in Russian].
11. Sidlets'ka T. I. Muzychna osvita v Ukrayini: stan, problemy, perspektyvy [Music education in Ukraine: state, problems, prospects]. *Filosofiya kul'turnomystets'koyi osvity: suchasni metodolohiyi ta praktyky*, 2012, pp. 462-467 [in Ukrainian].
12. Bohutskyy Y. P., Andrushchenko V. P., Bezvershuk ZH. O., Novokhat'ko L. M. Ukrayins'ka kul'tura v yevropeys'komu konteksti [Ukrainian culture in the European context]. Kyiv: Znannya, 2007. 679 p. [in Ukrainian].